

Natuurhistorisch Maandblad IO

JAARGANG 100 • NUMMER 10 • OKTOBER 2011

JAARGANG 100

Natuur in het Grenspark Maas-Swalm-Nette



VOORWOORD

Vanwege uitgebreide natuurgebieden, grote boscomplexen en karakteristieke beekdalen en landschappen die een belangrijke rol spelen voor de recreatie en toerisme werd het Duits-Nederlandse Grenspark Maas-Swalm-Nette opgericht. De afgelopen decennia kregen natuur en landschap aan weerszijden van de grens een flinke impuls. Aan Duitse zijde werden op basis



FOTO: A. LEENDERS

van de landschapsplannen van de Kreisen als verantwoordelijke regionale overheden natuurgebieden aangewezen en of uitgebreid. Door grootschalige aankoop van natuurgebieden en de realisatie van natuurontwikkeling konden natuur en landschap zich positief ontwikkelen. Aan Nederlandse zijde werden eveneens grote natuurgebieden aangekocht en ingericht. De natuurgebieden Brachter Wald en de Groote Heide ontstonden als gevolg van het verdwijnen van het militair gebruik. Mede door de mogelijkheden die de INTERREG programma's uit de Europese structuurfondsen bieden konden in de afgelopen jaren veel lokale projecten, op het gebied van natuurbeheer, recreatie en toerisme en natuur- en milieueducatie in het Grenspark worden gerealiseerd.

Toeristen en recreanten gebruiken natuur en landschap als coulisse om te genieten, tot rust te komen, te ontspannen en er even uit te zijn. Het belang van dit gebruik van natuur en landschap voor de grensoverschrijdende regionale economie is voor het Grenspark al gedocumenteerd in het boekje "Grenzeloos genieten". Een belangrijke gebruikersgroep van natuur en landschap in het Grenspark wordt gevormd door de mensen die zich (al of niet als vrijwilliger) bezighouden met het verzamelen van gegevens over flora en fauna. Deze gegevens zijn niet alleen van belang om de beschermingsstatus van een gebied te onderbouwen, maar bij regelmatige herha-

ling vooral om beheer en inrichting te evalueren en zo nodig aan te passen. Het grensoverschrijdend verzamelen van gegevens over flora en fauna, afstemming van de daarbij te gebruiken methodieken en de gemeenschappelijke publicatie van deze gegevens was tot nu toe een lacune in de samenwerking in het Grenspark.

Het verheugt ons dat met het symposium

EcoTop 2011 en met deze publicatie een goede start is gemaakt om deze lacune op te heffen. Het Natuurhistorisch Maandblad koppelt de tweetalige uitgave van het oktobernummer aan de honderdste jaargang van dit tijdschrift. Dat de artikelen in deze publicatie geschreven zijn door Nederlandse en Duitse auteurs benadrukt de grensoverschrijdende samenwerking. De publicatie toont onverminderd de uitzonderlijke natuurwetenschappelijke betekenis die het Grenspark en in het bijzonder de natuurgebieden rondom de Meinweg hebben voor de herpetofauna (in het bijzonder de Adder), voor libellen, voor vogels, voor vissen en voor (nacht)vinders. Moge deze publicatie bijdragen tot een verdere grensoverschrijdende samenwerking, afstemming en enthousiasmering van Nederlandse en Duitse natuuronderzoekers in onze regio.

PETER OTTMANN, VOORZITTER GRENSPARK MAAS-SWALM-NETTE

JOS TEEUWEN, PLV. VOORZITTER GRENSPARK MAAS-SWALM-NETTE

Heidevogels in het Grenspark Maas-Swalm-Nette

E. van Asseldonk, Stichting Koekeloere, Hofstraat 7, NL-6019 CB Wessem, e-mail: info@stichtingkoekeloere.nl

J. Boeren, Stichting Koekeloere, Hoofdstraat 56, NL-6061 CE Posterholt, e-mail: jan.boeren@stichtingkoekeloere.nl

P. Kolshorn, Biologische Station Krickenbecker Seen e.V., Krickenbecker Allee 17, D-41334 Nettetal, e-mail: peter.kolshorn@bsks.de

S. Pleines, Biologische Station Krickenbecker Seen e.V., Krickenbecker Allee 17, D-41334 Nettetal, e-mail: stefani.pleines@bsks.de

In het artikel over geologie (VAN DEN MUNCKHOF, 2011) in dit nummer wordt gesproken over de aanwezigheid van grote heidevelden, vochtige slenken en beekdalen aan beide zijden van de grens. Dit artikel behandelt een vijftal typische heidevogelsoorten in een aantal van deze gebieden [figuur 1]. Uit het voorkomen van Nachtzwaluw (*Caprimulgus europaeus*), Boomleeuwerik (*Lullula arborea*), Blauwborst (*Luscinia svecica*), Sprinkhaanzanger (*Locustella naevia*)

en Roodborsttapuit (*Saxicola torquata*) moet blijken of het Nederlands- Duitse grensgebied één aaneengesloten (natuur)gebied is waar de leefgebieden van deze soorten haast naadloos in elkaar overlopen of dat er ook verschillen zijn tussen de heidegebieden aan beide zijden van de grens.

DE ONDERZOCHE GEBIEDEN

Brachter Wald

Het Brachter Wald is een voormalig militair terrein dat gebruikt werd voor de opslag van munitie. Dit gebied van 1224 ha werd in 1997 aangewezen als beschermd natuurgebied. Een kwart ervan bestaat, als gevolg van het militair gebruik, uit open heidevegetaties en heischrale graslanden. De heidegebieden worden scherp afgegrensd door dennenbossen en hebben een warm microklimaat. Hierdoor hebben zich rijk gestructureerde, open zandige heiden en arme, heischrale graslanden ontwikkeld. Het overige deel bestaat uit bossen met hoofdzakelijk Grove den (*Pinus sylvestris*).

Elmpter Bruch

Dit moerasgebied van circa 280 ha bestaat voor een kwart uit een groot veenmoeras. Dit is het enige restant van de vroeger wijd verspreide veenmoerassen in het dal van de Swalm. Kenmerkend voor dit type moerassen is de aanwezigheid van Wilde gage (*Myrica gale*) en van vochtige heidevegetaties met wollegras (*Eriophorum spec.*) en Beenbreek (*Narthecium ossifragum*). Op de overgang naar de drogere delen bevindt zich het grootste struweel met Jeneverbessen (*Juniperus communis*) van de regio Niederrhein.

Lüsekamp en Boschbeektaal

Het 250 ha grote natuurgebied Lüsekamp en Boschbeektaal grenst direct aan het Nationaal Park De Meinweg. Beide gebieden bevinden zich in een slenk die pal langs het hoogterras ligt. In deze slenken zijn natte kwelgebieden ontstaan met kenmerkende berkenbroekbossen en gageelmoerassen.



FIGUUR 1

Ligging van de vier belangrijkste op heidevogels onderzochte gebieden in het Grenspark Maas-Swalm-Nette. LK = Lüsekamp en Boschbeek; EB = Elmpter Bruch; BW = Brachter Wald; MW = Nationaal Park De Meinweg.

TABEL 1

Tijdsbesteding per deelgebied in 2008. Verklaring afkortingen: SPL: Stefani Pleines; JSC: Jürgen W. Schwirk; PKO: Peter Kolshorn; HKL: Helmut Klein; PL: Patrick Lemmens; JB: Jan Boeren; EVA: Ernest van Asseldonk.

Gebied	ha	Personen	Bezoeken	Minuten	Min/ha
Lüsekamp und Boschbeek	255	SPL, JSC	6	5520	21,6
Elmpter Bruch	295	SPL, JSC, PKO	6	6480	22,0
Brachter Wald	1224	SPL, JSC, PKO, HKL	6	10980	9,0
Nationaal Park De Meinweg	1834	PL, JB, EVA	8	11932	6,5

Nationaal Park De Meinweg

Het Nationaal Park De Meinweg is een natuurgebied van ongeveer 1800 ha. De Meinweg is van oorsprong een groot bos- en moerasgebied. Het bestaat tegenwoordig voor het overgrote deel uit dennenbos en gemengd dennen-loofbos. Ongeveer 500 ha is voornamelijk met droge heide begroeid. De aaneengesloten heidegebieden zijn kleinschalig van karakter. Moeras is alleen te vinden langs delen van de Boschbeek, de Roode Beek en de slenken grenzend aan het hoogterras.

WERKWIJZE

De inventarisaties van de geselecteerde heidevogels in 2008 zijn uitgevoerd volgens de uitgebreide territoriumkartering, overeenkomend met het Nederlandse SOVON-Broedvogelonderzoek (VAN DIJK, 2004) en met een vergelijkbare Duitse methodiek (SÜDBECK *et al.*, 2005). Aan beide zijden van de grens is gebruik gemaakt van nagenoeg dezelfde methode voor inventarisatie en uitwerking. De Nachtzwaluw is gekarteerd door 's avonds en 's nachts alle geschikte gebieden, voornamelijk heideterreinen en kapvlaktes, te onderzoeken. In Duitsland is dat minimaal één keer gebeurd, in Nederland tweemaal. Hierbij wordt geen gebruik gemaakt van geluidsdragers om Nachtzwaluwen te activeren. De inventarisaties vonden te voet plaats, behalve in het Brachter Wald waar de fiets gebruikt werd. Tabel 1 geeft de intensiteit van de tellingen weer. Opvallend is de hoge intensiteit per ha voor het Elmpter-Swalmbbruch en de Lüsekamp-Boschbeek. Dit is verklaarbaar doordat aan Duitse zijde alle vogelsoorten worden gekarteerd, terwijl aan Nederlandse zijde alleen de schaarse en zeldzame soorten worden meegenomen. Doordat er meer soorten op de veldformulieren genoteerd moeten worden, is er meer tijd voor het veldwerk nodig en wordt de tijdsbesteding per ha groter; hierdoor zijn ook de deelgebieden die per keer geteld worden kleiner. De tellingen aan Duitse zijde zijn uitgevoerd door Peter Kolshorn, Stefani Pleines, Jürgen W. Schwirk en Helmut Klein; aan Nederlandse zijde voerden Patrick Lemmens, Jan Boeren en Ernest van As-

seldonk deze taak uit. De data zijn aan de Duitse kant aangevuld met waarnemingen van karteerders van de Ornithologische Arbeitsgemeinschaft (OAG) in de Kreis Viersen en karteerders uit de Kreis Heinsberg.

HEIDEVOGELS IN DE GRENSREGIO

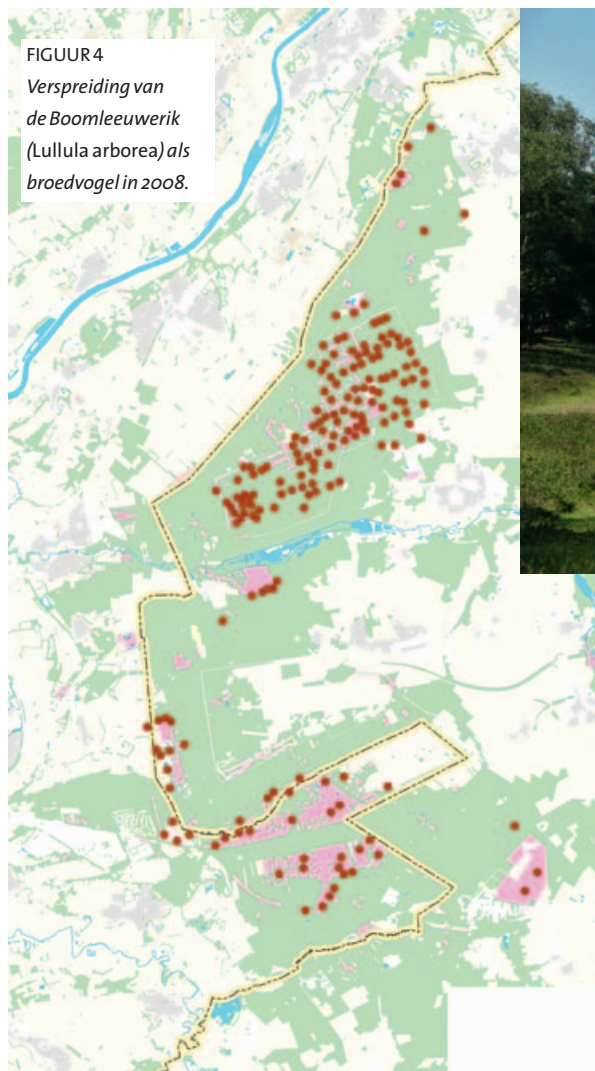
Nachtzwaluw

De Nachtzwaluw [figuur 2] is een zeldzame broedvogel die in Limburg voornamelijk aangetroffen wordt op kleinschalige, weinig vergraste en gevarieerde heidevelden met verspreide opslag van bomen en veel overgangssituaties (open terrein/bos, droog/vochtig, hoge/lage heide). Als nestlocatie heeft de soort droge onbegroeide bodem nodig, maar daarnaast moet er ook dekking zijn in de vorm van heidestruiken, Pijpenstrootje (*Molinia caerulea*) en bomen. Belangrijk is de aanwezigheid van voldoende voedsel in de



FIGUUR 2

De Nachtzwaluw (*Caprimulgus europaeus*) is gebaat bij een gevarieerd heidelandschap met een groot aanbod aan nachtvlinders (foto: O.P.J.H. Op den Kamp).



FIGUUR 5

In het voormalig militair terrein Brachter Wald is de populatiedichtheid van de Boomleeuwerik (*Lullula arborea*) opvallend hoog (foto: Naturpark/Grenspark Maas-S(ch)walm-Nette).

vorm van grote nachtvinders. In de periode 2000-2004 werden in Limburg 100-130 broedparen vastgesteld. Het broedvoorkomen van de Nachtzwaluw in Limburg is vrijwel beperkt tot Noord- en Midden-Limburg. Er zijn twee bolwerken: het Nationaal Park De Maasduinen en het Nationaal Park De Meinweg (HUSTINGS *et al.*, 2006).

In de Kreis Viersen broedt de Nachtzwaluw alleen in het westelijk deel van het district, overeenkomend met het onderzoeksgebied [figuur 3]. Deze populatie sluit aan bij de Nederlandse. In de Kreis Viersen wordt de soort aangetroffen op droge heiden en voedselarme graslanden aan de rand van dennenbossen. Soms broedt ze zelfs in open dennenbossen. Grote open heidevelden zijn ongeschikt. In Nordrhein-Westfalen komt ze nog in vier gebieden voor, samen goed voor 180-200 broedparen; de trend is dalend. De soort is sterk afhankelijk van heidebeheer (SUDMANN *et al.*, 2008). De populatie in de Kreis Viersen, 50-58 broedparen, is goed voor circa 25% van het totale bestand van Nordrhein-Westfalen.

Op de Meinweg wordt de Nachtzwaluw aangetroffen op alle heide-terreinen. Er is wel een lichte voorkeur voor kapvlaktes die zijn ontstaan bij het uitvoeren van beheersmaatregelen om het leefgebied van de Adder (*Vipera berus*) te vergroten en veilig te stellen (LENDERS *et al.*, 2002). In Duitsland zijn er opvallend gunstige omstandigheden in het Brachter Wald. Het gebied kenmerkt zich door een 120 km lange bosrand met heide die opgehouden wordt door begrazing met Damherten (*Dama dama*) en schapen. Daarnaast is de soorten-

rijkdom aan grotere nachtvinders hier bijzonder groot (HEMMERSBACH, 2004). Samen met het Nationaal Park De Meinweg vormt het Brachter Wald het kerngebied voor de Nachtzwaluw in de grensstreek, met respectievelijk 35 en 31 territoria in 2008. De overige natuurreservaten en kleinere heidegebieden herbergen daarentegen maar weinig vogels. Solitaire territoria komen voor op kaalslagen. Aangenomen kan worden dat deze alleen bestaansrecht hebben vanwege de eerder genoemde kernpopulaties. Op de Meinweg is de populatie al jaren groeiende en omvat nu ruim 30 paar. De stijgende tendens kan voor een groot deel worden toegeschreven aan de uitbreiding van geschikt leefgebied voor de Adder door kaalslag en houtkap (VAN ASSELDONK *et al.*, 2009).

Aan Duitse zijde is van een groeiende populatie geen sprake. In het natuurreservaat Brachter Wald is de populatie sinds 2002 ongeveer stabiel en omvat 30-35 territoria. In 1988 en 2000 waren dat er nog ongeveer 45. In de overige Duitse gebieden zijn er sterke schommelingen, maar van een consequente daling is geen sprake.

Boomleeuwerik

Limburg telt 800-900 broedparen van de Boomleeuwerik. Het Nationaal Park De Meinweg behoort tot de gebieden met de grootste populaties (HUSTINGS *et al.*, 2006). In Nordrhein-Westfalen broeden circa 800-1000 paar waarvan ongeveer 10-12 % in de Kreis Viersen (SUDMANN *et al.*, 2008). De populatie aan Nederlandse zijde bezet vrijwel alle heideterreinen met een open bodemstructuur; sterk vergraste percelen met een dominantie van Pijpenstrootje worden gemeden. Belangrijk is een relatief lage, open vegetatie waarin de vogels zich lopend kunnen voortbewegen om te foerageren en te broeden. Het nest bevindt zich doorgaans aan de rand van dichte vegetatie.

Een klein deel van de populatie broedt op agrarische percelen grenzend aan bos- en heideterreinen. Figuur 4 suggereert dat er geen Boomleeuweriken voorkomen in het landbouwgebied tussen het Nationaal Park De Meinweg en Venlo. Dit is niet in de inventarisatie opgenomen, maar inventarisatiemedewerkers van

de Provincie Limburg troffen in de periode 1992-2004 in de hele grenszone Boomleeuweriken aan (HUSTINGS *et al.*, 2006).

De Boomleeuwerik komt in het natuurreservaat Brachter Wald [figuur 5] overal en in hoge dichtheden voor. Dit is het kerngebied van deze soort in de regio Maas-Swalm-Nette. In het natuurreservaat Elmpter Bruch worden alleen de droge, hogere delen bezet. In de Lüsekamp en het Boschbeektaal wordt de soort ook aangetroffen in droge graslanden en in mindere mate op de droge heide langs de Bosbeek. In andere delen is ze ook te vinden op de kleinere heidevelden, op kaalslagen en in afgravingen.



FIGUUR 6
De Blauwborst (*Luscinia svecica*) is gebonden aan een vochtige leefomgeving (foto: H.G. Wende).

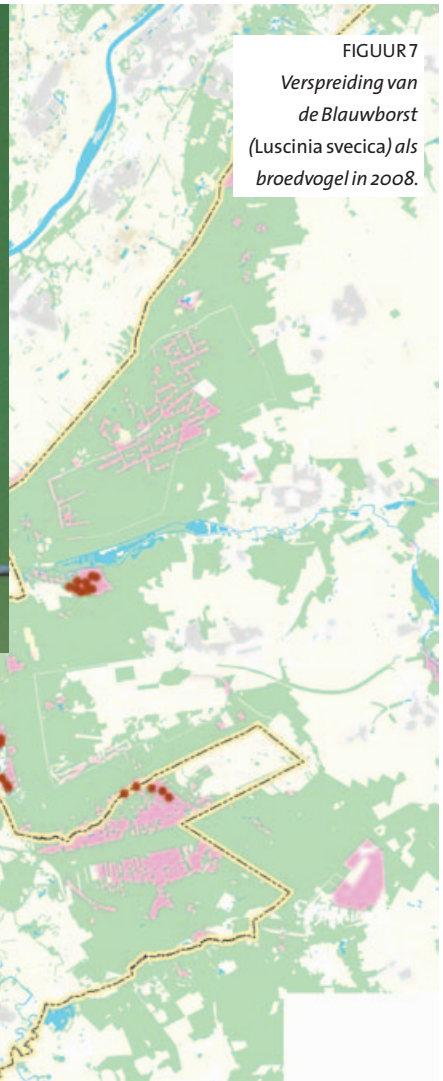
De populatie op de Meinweg laat de laatste jaren weer een opwaartse lijn zien en komt daarmee op het niveau van eind jaren '80, begin jaren '90 met 25-30 broedparen. De soort lijkt, evenals de Nachtzwaluw, te profiteren van de beheersmaatregelen die worden genomen ten behoeve van de Adder op de Meinweg. De broedpopulatie in Kreis Viersen is sinds 1996 stabiel. In het natuurreservaat Brachter Wald zijn er 110-115 territoria. In 2002 was er sprake van een afname van ongeveer 20%. De populatie is nu weer op peil. In de overige gebieden schommelen de aantallen sterker, maar is de populatie kleiner.

Opvallend is dat de dichtheid per gebied nogal uiteen loopt. Natuurreservaat Brachter Wald spant de kroon met een populatiedichtheid van 9,5 territoria/100 ha. De dichtheid in de overige gebieden varieert: 5,9 territoria/100ha in de Lüsekamp en het Boschbeektaal; 1,7 in het Elmpter Bruch en 1,5 op De Meinweg.

Blauwborst

De hoogveengebieden in de Peel vormen in Limburg het grootste bolwerk van de Blauwborst [figuur 6] met driekwart van de tijdens de provinciale broedvogelkartering aangetroffen territoria: 300-400 broedparen in de periode 2000-2004 (HUSTINGS *et al.*, 2006). In Nordrhein-Westfalen werden 80-120 broedparen aangetroffen, waarvan ongeveer 20 (circa 20-25%) in de Kreis Viersen (SUDMANN *et al.*, 2008; PLEINES & JÖBGES 2010).

De Blauwborst is een soort die gebonden is aan een vochtige leefomgeving. Een hoge waterstand in het voorjaar schijnt doorslaggevend te zijn voor het voorkomen van de soort. Langzaam afnemende waterstanden in de loop van het broedseizoen hebben een positief effect. Open plekken op kale natte moerasbodem, langs oeverbegroeiing en in rietvelden zijn noodzakelijk als foerageergebied; Blauwborsten zijn immers typische bodemfoerageerders. Op de Meinweg en in het Boschbeektaal broeden ze alleen in kleinschalige gagelmoerassen die door kappen open worden gehouden. De Nederlandse populatie sluit aan bij de Duitse van het Boschbeektaal. Aan Nederlandse zijde wordt Blauw-



FIGUUR 7
Verspreiding van de Blauwborst (*Luscinia svecica*) als broedvogel in 2008.

den is aan een vochtige leefomgeving. Een hoge waterstand in het voorjaar schijnt doorslaggevend te zijn voor het voorkomen van de soort. Langzaam afnemende waterstanden in de loop van het broedseizoen hebben een positief effect. Open plekken op kale natte moerasbodem, langs oeverbegroeiing en in rietvelden zijn noodzakelijk als foerageergebied; Blauwborsten zijn immers typische bodemfoerageerders. Op de Meinweg en in het Boschbeektaal broeden ze alleen in kleinschalige gagelmoerassen die door kappen open worden gehouden. De Nederlandse populatie sluit aan bij de Duitse van het Boschbeektaal. Aan Nederlandse zijde wordt Blauw-

2005		LK	EB	BW	MW	Overig	Totaal
Boomleeuwerik	<i>Lullula arborea</i>	14	5	94	>22	17	166
Nachtzwaluw	<i>Caprimulgus europaeus</i>	7	0	30	25	13	75
Roodborsttapuit	<i>Saxicola torquata</i>	19	15	12	>39	8	93
Sprinkhaanzanger	<i>Locustella naevia</i>	10	15	0	10	4	39
Blauwborst	<i>Luscinia svecica</i>	7	8	0	4	1	20
2008		LK	EB	BW	MW	Overig	Totaal
Boomleeuwerik	<i>Lullula arborea</i>	13	5	116	28	19	181
Nachtzwaluw	<i>Caprimulgus europaeus</i>	3	2	35	31	18	89
Roodborsttapuit	<i>Saxicola torquata</i>	23	16	11	64	16	130
Sprinkhaanzanger	<i>Locustella naevia</i>	15	13	0	19	5	52
Blauwborst	<i>Luscinia svecica</i>	8	10	0	4	2	24

TABEL 2

Aantal territoria van de vijf in dit artikel besproken vogelsoorten: LK = Lüsekamp en Boschbeek; EB = Elmpter Bruch; BW = Brachter Wald; MW = Nationaal Park De Meinweg.



FIGUUR 8
De Sprinkhaanzanger (*Locustella naevia*)
wordt op de Meinweg ook in droge hei-
deterreinen als broedvogel aangetroffen
(foto: P. Palmen).

weest van een korte opleving eind jaren '80, begin jaren '90 van de vorige eeuw, een toename die parallel liep met de landelijke toename van de soort. Het hoogste aantal territoria was tien in 1990. Wat betreft de verspreiding van de soort in Limburg speelt De Meinweg een ondergeschikte rol. Terwijl ze in veel bekende broedgebieden in Duitsland toenam en ook meer solitaire paren werden vastgesteld op nieuwe plaatsen, nam de Blauwborst in de Kreis Viersen juist af. Deze afname zette rond 2000 in en leidde tot ongeveer een halvering van het aantal broedparen ten opzichte van de oorspronkelijke populatie. Dit lage aantal is de laatste jaren stabiel (2005: 16 paar en 2008: 20 paar) [tabel 2]. Broeden buiten de traditionele gebieden neemt licht toe; voorbeelden zijn de zandgroeve aan de Wit-

te Steen en het Laarer Bruch (beide met één broedpaar) en het natuurreservaat Krickenbecker Seen. In dit laatste gebied is de soort sinds 2007 weer als broedvogel aanwezig; momenteel zijn er acht broedparen vastgesteld. PLEINES & JÖBGES (2010) veronderstellen dat het sterk in aantal toegenomen Wild zwijn (*Sus scrofa*) in de traditionele broedgebieden een negatieve invloed heeft op het voorkomen van de Blauwborst. De aanwezige moerasgebieden worden door het Wild zwijn gebruikt als rustgebied, waarbij ze grote delen omwoelen en de vegetatie verstoren; hierdoor gaan broedsels verloren. De laatste jaren is het Wild zwijn echter weer in aantal afgenomen. In 2009/2010 werd in Kreis Viersen een onderzoek uitgevoerd naar de invloed van Wilde zwijnen op de blauwborstpopulatie; de resultaten laten nog op zich wachten (afstudeerstudie Kerstin Cramer). In 2011 waren er wel al weer 23 broedparen.

In het Meinweggebied is een deel van de Zandbergslenk recentelijk uitgerasterd, waardoor de mogelijke predatie van Adders door Wilde zwijnen kan worden voorkomen. Ook de Blauwborst hiervan ook gaat profiteren, zal de komende jaren duidelijk worden. Er zijn op de Meinweg geen aanwijzingen dat Wilde zwijnen enige invloed hebben op het voorkomen van de Blauwborst. Mogelijk is ook verdroging, met mineralisatie van het veen tot gevolg, een belangrijk knelpunt. De kale bodem zal veel sneller begroeien met bijvoorbeeld Pijpenstrootje, waardoor de foerageermogelijkheden worden beperkt.

Sprinkhaanzanger

De Sprinkhaanzanger [figuur 8] is in Limburg een schaarse tot vrij schaarse broedvogel (95-130 paar in 2000-2004). Het overgrote deel van deze vogels wordt aangetroffen in natuurgebieden, met als zwaartepunt de hoogveenrestanten van de Peel. HUSTINGS *et al.* (2006) geven de Groote Peel en de Mariapeel als belangrijkste broedgebieden aan. In de Kreis Viersen schommelt de broedpopulatie van de Sprinkhaanzanger sterk. Het jaar 2002 was met

borst behalve in het Bosbeekdal ook aangetroffen rond de grotere vennen met een oevervegetatie die overwegend uit Wilde gagel bestaat. Ook in de Zandbergslenk ten oosten van de Kombergen komt de soort voor; deze slenk is overwegend nat en moerassig en er groeit veel Wilde gagel. Ze worden ook sporadisch waargenomen in de moeras- en gagelstruwelen van de Roode Beek in het zuidoosten van het gebied. Recentelijk werd de soort ook gemeld rond het Melickervan, op korte afstand van de Lüsekamp. In het natuurreservaat Elmpter Bruch liggen de broedlocaties van de Blauwborst bijna uitsluitend in de omgeving van het voordurend natte, circa 65 ha grote centrale moerasgedeelte [figuur 7]. Hier werd door uitgekiend beheer de oorspronkelijke moerasvegetatie behouden. Vooral het veenmosrijke natte gagelmoeras heeft de voorkeur. Ook in het natuurreservaat de Lüsekamp en Boschbeekdal bevinden de territoria zich in de omgeving van veenmosrijke gagelmoerassen. Als de waterstand in het voorjaar in het noordelijke deel van de Lüsekamp voldoende hoog is, worden ook natte zeggenpercelen, sloten met Riet (*Phragmites australis*), velden met Pitrus (*Juncus effusus*) en andere oeverplanten bezet. In het natuurreservaat Brachter Wald broeden geen Blauwborsten vanwege het ontbreken van geschikte biotopen. Het gebied bestaat vooral uit grote droge heidevelden met slechts kleine moerassen.

De Nederlandse populatie is al jaren stabiel met vier territoria; ook aan het verspreidingspatroon verandert weinig. Er is sprake ge-

slechts 14 territoria dat met het laagste aantal van het afgelopen decennium. Sinds 2002 neemt de populatie aan Duitse zijde weer langzaam toe van 25 territoria in 2005 tot 28 territoria in 2008 [tabel 2]. Buiten de traditionele broedgebieden wordt de soort slechts weinig waargenomen.

Sprinkhaanzangers zijn van oorsprong vogels van bij voorkeur vochtige terreinen met een lage vegetatiestructuur. Incidenteel komen ze voor in drogere terreindelen (HUSTINGS *et al.*, 2006). In Kreis Viersen liggen deze traditionele broedgebieden in de natuurreservaten Elmpter Bruch, Lüsekamp en Boschbeektal. De territoria worden aangetroffen in de overgangszone van gagelmoerassen en vochtige heide [figuur 9]. De dichtheid is in deze zone erg hoog. Droge heide wordt vermeden, waardoor de soort niet voorkomt in het natuurreservaat Brachter Wald. In de Lüsekamp wordt ze ook aangetroffen in zeggenpercelen en pitrusvelden. Buiten deze gebieden zijn aan Duitse zijde alleen solitaire broedgevallen bekend. In het natuurreservaat Krickenbeker Seen broedt de Sprinkhaanzanger onregelmatig (één tot twee paar) in droge rietvelden; in de Niersniederung (één tot twee paar) is ze vastgesteld in vochtige graslandpercelen. Tijdens de trek, eind april–begin mei, worden de vogels aan Duitse zijde ook gezien in droge dennenbossen en overjarige heidevelden. Op de Meinweg is vastgesteld dat deze territoria ook gedurende het broedseizoen bezet blijven. De soort kwam hier traditioneel in zeer kleine aantallen voor in gagelstruwelen langs de Bosbeek en in de Slenk bij de Kombergen. De huidige populatie bevindt zich daarentegen voornamelijk in overjarige heidepercelen, verspreid over het gehele Nederlandse deel van de Meinweg (BOEREN, 2009). Wanneer en waarom deze verandering van natte naar droge gebieden heeft plaatsgevonden is niet bekend. Uitbreiding van het broedareaal is niet vastgesteld in de Kreis Viersen; de toename vindt plaats in de traditionele broedgebieden. De Sprinkhaanzanger was in het Nederlandse deel van het gebied eind jaren '80, begin jaren '90 van de vorige eeuw een zeldzame broedvogel met één tot twee territoria. Na 2000 is een explosieve toename geconstateerd door de eerder beschreven (her)bevolking van droge heideterreinen. De huidige populatie aan Nederlandse zijde schommelt tussen de 20 en 30 territoria. Met dezelfde maatstaven rekenend, moet ook de Meinweg nu tot de belangrijke Limburgse gebieden voor Sprinkhaanzangers worden gerekend.



FIGUUR 10
De Roodborsttapuit (*Saxicola rubicola*) is tegenwoordig een algemene verschijning op de Duitse en Nederlandse heidevelden (foto: H.G. Wende).



FIGUUR 11
Verspreiding van de Roodborsttapuit (*Saxicola rubicola*) als broedvogel in 2008.

ze ook voor op tot natuur gevormd landbouwgebied grenzend aan bos en heide. Ook het agrarisch grensgebied tussen de Meinweg en Venlo herbergt een grote populatie (HUSTINGS *et al.*, 2006). In Nordrhein-Westfalen broeden ongeveer 400-500 Roodborsttapuiten (SUDMANN *et al.*, 2008).

In de Kreis Viersen broeden ze in het gehele westelijk deel [figuur 11]. Het zwaartepunt van de verspreiding ligt op de heidevelden en de schraalgraslanden. De meeste paren bewonen het Elmpter Bruch en de Lüsekamp en in mindere mate in het natuurreservaat Brachter Wald. Als broedlocatie worden droge heide, velden met Pijpenstrootje en rietvelden gebruikt, maar ook kaalslagen, bremheiden en ruigten, kruidenrijke sloten en pitrusvelden zijn geschikt. Alle broedgebieden hebben als kenmerk dat ze gedurende enkele jaren extensief gemaaid en/of begraasd worden. De populatie is stabiel en licht groeiend. Dat geldt ook voor die van de Kreis Viersen. Terwijl de broedpopulaties van de Roodborsttapuit in de natuurgebieden stabiel zijn of licht stijgen, nemen de aantallen buiten deze gebieden sterk toe. In de Kreis Viersen is er een toename van 54 territoria in 2005 naar 66 in 2008 [tabel 2]. De broedpopulatie is in de laatste tien jaar met ongeveer 20 territoria gestegen. De reden hiervoor moet gezocht worden in de beheersmaatregelen in de belangrijkste broedgebieden.

Ook aan Nederlandse zijde is er de laatste jaren een sterke toename van het aantal territoria. In de periode 1988-1993 schommelde

Roodborsttapuit

Aan Nederlandse zijde broedt de Roodborsttapuit [figuur 10] in alle grotere en kleinere heidevelden met een structuurrijke begroeiing en aanwezigheid van opgaande elementen. Daarbuiten komt

de populatie tussen de 10 en 20 broedparen, de laatste jaren varieerde dit tussen de 30 en 50. Evenals aan Duitse zijde is deze positieve trend toe te schrijven aan uitbreiding van het broedareaal in bestaande heidegebieden door kaalslag en kap. Aan Nederlandse zijde en ook in het Duitse Boschbeekdal is deze kap onderdeel van de uitvoering van het Adderbeschermingsplan Nationaal Park De Meinweg (LENDERS *et al.*, 2002). In de overige Duitse natuurgebieden betreft het maatregelen van het Landschaftsplan Kreis Viersen ten behoeve van behoud en uitbreiding van heidegebieden. De Roodborsttapuit is in Limburg een vrij talrijke broedvogel, met 1000-1100 paar in 2000-2004 (HUSTINGS *et al.*, 2006).

GRENSOVERSCHRIJDENDE SAMENWERKING?

Vogels kennen geen grenzen. De verspreidingsgebieden van de besproken soorten lopen bijna naadloos in elkaar over. Voor Nachtzwaluw en Roodborsttapuit laten ook de biotopen een overeenkomstig beeld zien. Opvallend echter is het hoge aantal Boomleeuweriken in het Bracher Wald en de biotoopkeuze van de Sprinkhaanzanger op de Meinweg. Naast de onderzochte gebieden zijn er recent ook gegevens beschikbaar gekomen van de voormalige leger- en vliegbasis Elmpt, tot nu toe altijd een lege vlek bij het ornithologisch onderzoek. Ook hier worden de besproken soorten in aanzienlijke aantallen vastgesteld. Bijna het gehele gebied maakt deel uit van het Natura 2000 netwerk met drie prioritaire vogelsoorten: Boomleeuwerik, Nachtzwaluw en Roodborsttapuit. De laatste gaat het voor de wind; ze profiteert voldoende van de huidige beheersmaatregelen binnen en buiten het gebied. De focus wat betreft beheer zal moeten liggen op de Nachtzwaluw en de Boomleeuwerik. Aan Nederlandse zijde reageren beide soorten positief op de inrichtingsmaatregelen en het beheer dat is ingezet in het kader van het Adderbeschermingsplan (LENDERS *et*

al., 2002). Op de Meinweg worden verbindingzones voor de Adder aangelegd. De kapvlaktes die hierdoor ontstaan worden vooral door de Nachtzwaluw snel bezet. Aan Duitse zijde is de huidige populatie van beide soorten stabiel, maar aan schommelingen onderhevig (Boomleeuwerik) en/of nog niet op niveau in vergelijking met de jaren 1980-2000 (Nachtzwaluw). Als er niets aan het beheer wordt gedaan, zal de heide langzaam verbossen en zullen deze soorten uit het gebied verdwijnen. Wellicht zou ook gedacht moeten worden aan verbindingzones over de grenzen heen. Voor de betrokken partijen, terreinbeheerders en overheidsinstanties, zou het een uitdaging moeten zijn om voor het besproken gebied een gezamenlijke visie of beheersvorm te ontwikkelen om de bestaande populaties langdurig te consolideren en daar waar mogelijk uit te breiden. Het is niet alleen de vraag hoe, maar vooral wanneer er wordt gestart met het opstellen van gemeenschappelijke doelen en een gemeenschappelijke aanpak van deze afwisselende en boeiende grenszone.

DANKWOORD

Onze dank gaat uit naar de karteerders van de OAG in Kreis Viersen en Stichting Koekeloere, voor de ondersteuning bij het onderzoek naar de Nachtzwaluw en het verlenen van data buiten de natuurreserveaten. Met name worden M. Heines, H. Klein, F.-J. Lehnen, D. Maksudat, K.-P. Michler, S. Peerenboom, G. Sennert, H. Thier, T. Traill en R. Wende bedankt. Wij zijn ook dank verschuldigd aan de karteerders van de Duitse Meinweg in Kreis Heinsberg: H. Dahmen, L. Delling, M. Gellissen, E. Gotzen. Aan Nederlandse zijde werkten volgende ornithologen aan het onderzoek mee: P. Lemmens, T. Vossen, H. van Neer, L. Custers en L. Koster. Hans-Georg Wende wordt bedankt voor het beschikbaar stellen van fotomateriaal en Jan Erik Kikkert voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

Summary

HEATHLAND BIRDS IN THE MAAS-SWALM-NETTE NATURE PARK

This article describes the occurrence of five characteristic heathland breeding birds, viz. Nightjar (*Caprimulgus europaeus*), Bluethroat (*Luscinia svecica*), Woodlark (*Lullula arborea*), Grasshopper Warbler (*Locustella naevia*) and Stonechat (*Saxicola torquata*) in the Maas-Swalm-Nette nature park. Three of these species deserve special attention because of their designation as priority species within the Natura 2000 programme. Since the Stonechat is the most common of these three, the focus in terms of habitat management is on the two other Natura 2000 species, Nightjar and Woodlark. Both species depend on sufficient variety in the heathland vegetation and enough open sandy places

to breed. The challenge is to develop a coordinated management programme for the Dutch and German parts of the nature park.

Literatuur

- ASSELDONK, E. VAN, J. BOEREN & P. LEMMENS, 2009. Broedvogels van de Meinweg in 2008. Sk-rapport R-2009/03. Stichting Koekeloere, Wessem.
- BOEREN, J. 2009. Sprinkhaanzangers op de Meinweg. Voorkeur voor droge of natte heide, of toch allebei? Limburgse Vogels 19: 11-16.
- DIJK, A.J. VAN, 2004. Handleiding Broedvogel Monitoring Project (Broedvogelinventarisatie in proefvlakken). SOVON, Beek-Ubbergen.
- HEMMERSBACH, A., 2004. Großschmetterlinge (Macrolepidoptera) und eine Auswahl Kleinschmetterlinge (Microlepidoptera) im Naturschutzgebiet Brachter Wald (Kreis Viersen, NRW). *Melanargia* 16(4): 121-164.
- HUSTINGS F., J. VAN DER COELEN, B. VAN NOORDEN,

R. SCHOLS & P. VOSKAMP, 2006. Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.

- LENDERS, A.J.W., M. DORENBOSCH & P. JANSSEN, 2002. Beschermingsplan Adder Limburg. Bureau Natuurbalans – Limes Divergens & Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Nijmegen/Roermond.
- PLEINES, S. & M. JÖBGES, 2010. Verbreitung, Bestand und Habitatwahl des Weißsternigen Blaukehlchens *Luscinia svecica cyanecula* in Nordrhein-Westfalen. *Charadrius* 46 (1-2): 107-118.
- SÜDBECK, P., H. ANDRETTKE, S. FISCHER, K. GEDEON, T. SCHIKORE, K. SCHRÖDER & C. SUDFELDT (Hrsg.) 2005. Methodenstandards zur Erfassung der Brutvögel. Staatliche Vogelschutzwarte, Radolfzell.
- SUDMANN, S., C. GRÜNEBERG, A. HEGEMANN, F. HERHAUS, J. MÖLLE, K. NOTTMAYER-LINDEN, W. SCHUBERT, W. VON DEWITZ, M. JÖBGES & J. WEISS, 2008. Rote Liste der gefährdeten Brutvögel in Nordrhein-Westfalen. *Charadrius* 44 (4): 137-230.

GRENSPARK MAAS-SWALM-NETTE

Belangrijke natuurgebieden

In dit themanummer worden in de artikelen regelmatig verschillende natuurgebieden genoemd in en rondom het Grenspark Maas-Swalm-Nette. Op onderstaande kaart vindt u de ligging van deze natuurgebieden, zodat u kunt nazoeken welke gebieden bedoeld worden (© Grenspark Maas-Swalm-Nette).



INHOUDSOPGAVE

- 173** GRENSPARK MAAS-SWALM-NETTE – NATURPARK MAAS-SCHWALM-NETTE
L. Reyrink
- 176** DE GEOLOGIE VAN HET GRENSPARK MAAS-SWALM-NETTE
P. van den Munckhof
- 182** HEIDEVOGELS IN HET GRENSPARK MAAS-SWALM-NETTE
E. van Asseldonk, J. Boeren, P. Kolshorn & S. Pleines
- 189** HET DONKER PIMPERNELBLAUWTJE IN HET NEDERLANDSE EN DUITSE ROERDAL
J. Boeren, R. Eckelboom & I. Wynhoff
- 199** STROOMMINNENDE LIBELLEN IN ENKELE GRENDOERSCHRIJDENDE WATERLOPEN
Populatie-ontwikkelingen in het Grenspark Maas-Swalm-Nette
R. Geraeds & U. Haese
- 205** DE HERONTDEKKING VAN DE ADDER IN DE LÜSEKAMP (MEINWEGGEBIED)
Reptielen in het Duits-Nederlandse grensgebied
A. Lenders & P. Kolshorn
- 211** NACHTVLINDERS VAN HEIDE- EN MOERASGEBIEDEN IN HET GRENSPARK MAAS-SWALM-NETTE
E. van Asseldonk & A. Hemmersbach
- 216** DE LIBELLENFAUNA VAN HET GRENSPARK MAAS-SWALM-NETTE
J. Hermans & G. Sennert
- 226** DE VISSTAND IN DE BENEDENLOOP VAN DE ROER
M. Belgers, R. Gubbels, V. van Schaik & H. J. Jochims
- 231** ONDER DE AANDACHT
- 231** BINNENWERK BUITENWERK
- 232** COLOFON

Foto omslag:
Rolvennen op De Meinweg
J. Boeren

Martine Lejeune, Leo Reyrink en Peter Kolshorn worden bedankt voor hun hulp bij de totstandkoming van dit themanummer.

De EcoTop 2011 is een initiatief van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Grenspark Maas-Swalm-Nette, Biologisch Station Krickenbecker Seen e.V., Provincie Limburg, Waterschap Roer en Overmaas, Staatsbosbeheer en Stichting Koekeloere onder auspiciën van Overlegorgaan Nationaal Park De Meinweg.

De EcoTop 2011 is gesubsidieerd (50 %) in het kader van het INTERREG IVA programma Duitsland-Nederland 2007-2013 uit het Europese Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO).

Het project wordt begeleid door het programmamanagement van de euregio rijn-maas-noord.



provincie limburg



staatsbosbeheer



Nationaal Park
De Meinweg



INTERREG - Grenzregionen gestalten Europa
Europäischer Fonds für Regionale Entwicklung der Europäischen Union

INTERREG - Grensregio's bouwen aan Europa
Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling van de Europese Unie



INTERREG
Deutschland
Nederland

euregio
rhein-maas-nord rijn-maas-noord